

ГОЛОДОМОР БУВ ГЕНОЦИДОМ

У період з 1932 по 1933 роки мільйони людей було заморено голодом під час однієї з найжахливіших трагедій, яка була обрушена на український народ. Я хочу звернути увагу на правові підстави, які визнають цю трагедію геноцидом відповідно до міжнародного права, конвенцій та стандартів, встановлених для відповідальності за військові злочини та злочини проти людства.

Звинувачення у вчиненні геноциду стало досить поширеним як в міжнародних, так і у національних судових трибуналах протягом останніх 75 років. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі заклав основу для сучасного міжнародного гуманітарного права і міжнародних судових трибуналів. Друга світова війна відзначилася переходом міжнародного права від системи, присвяченої суверенітету держави, до системи, присвяченої також захисту гідності людини».

Нюрнберзький трибунал, утворений у 1945 році, був першим міжнародним трибуналом, який визнав підсудних кримінально відповідальними за порушення норм міжнародного гуманітарного права, або законів і звичаїв війни. Важливо, що у статуті Нюрнберзького трибуналу також містилося перше формальне визначення злочинів проти людства: «Вбивства, викорінення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо будь-якого цивільного населення перед війною або під час війни; або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Трибуналу, незалежно від того, чи були такі дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені».

У рішенні Нюрнберзького трибуналу термін «геноцид» не було використано. Те, що в обвинувальному акті було представлено як геноцид (тобто, викорінення расових та національних груп), у рішенні було «концептуалізовано... як особливу та обтяжену форму вбивства», але не як злочин, відокремлений від воєнних злочинів або злочинів проти людства.

Успіх Нюрнберзького трибуналу проклав шлях для Конвенції про геноцид 1948 року, важливість якої підкреслювалась у Нюрнберзькому рішенні.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього була одностайно прийнята Генеральною асамблеєю ООН 9 грудня 1948 року в Парижі. Її розробка мала на меті запобігання, криміналізацію та покарання актів геноциду.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього набрала чинності 12 січня 1951 року. Конвенцію було ратифіковано Президією Верховної ради СРСР 18 березня 1954 року, Українська РСР ратифікувала конвенцію 15 листопада 1954 року, а Російська ФРСР 3 березня 1954 року. Стаття I Конвенції зазначає відповідальність держави, де всі учасники погодилися, що мають обов'язок не допустити геноциду і карати за цей злочин, чи це буде в спокійний чи воєнний час. Стаття II Конвенції містить конкретне визначення геноциду. Під геноцидом слід розуміти наступні дії, що вчиняються з метою знищити, повністю чи частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- c) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на її повне чи часткове фізичне знищення;
- d) заходи, розраховані на запобігання дітонародження в середовищі такої групи;
- e) насильницька передача дітей з однієї групи людей до іншої.

Таким чином, у міжнародному праві злочин геноциду складається як з дії, так і з вини. Ключовим елементом, необхідним для встановлення складу злочину геноциду відповідно до Конвенції про геноцид, є докази того, що заборонена дія була вчинена з конкретним наміром, а саме – знищення членів захищеної групи виключно через їхній зв'язок з цією групою. Намір, як елемент

складу злочину, не вимагає жодних доказів мотиву з боку злочинної сторони, а також існування попереднього умислу. Водночас, сторона, яка стверджує існування геноциду, повинна довести намір за допомогою «повністю переконливих» доказів». Вміщення у статті II Конвенції детального переліку дій, що охоплюються злочином геноциду, носить обмежувальний, а не ілюстративний характер. Це дещо суперечить широкому поняттю геноциду, запропонованому Рафаелем Лемкіним, (юридичний радник Головного прокурора на Нюрнберзькому трибуналі та один з найперших прибічників прийняття окремої конвенції, що забороняла б геноцид). Доктор Р. Лемкін наполягав на тому, щоб захист був ще більшим та поширювався на расові, національні та релігійні групи, культурне, політичне, соціальне або фізичне існування яких знаходилося під загрозою. Конвенція передбачає широкі категорії карних діянь, і зокрема встановлює, що карними є «геноцид, змова з метою вчинення геноциду, пряме і публічне підбурення до вчинення геноциду, замах на вчинення геноциду і співучасть у геноциді». Доктор Р. Лемкін також вважається автором терміну «геноцид», що походить від грецького префіксу *genos*, що означає раса, та латинського суфіксу *cide*, що означає вбивати.

Ще одним важливим документом у переслідуванні тих, хто скоїв геноцид, є Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, схвалена ООН 26 листопада 1968 року. Конвенція про строк давності підкреслює важливість та розширює можливість переслідування за злочин геноцид передбачений Конвенцією проти геноциду шляхом ліквідації можливості обійти будь-які національні законодавчі обмеження на переслідування. Українська РСР ратифікувала Конвенцію 19 червня 1969 року, а Російська ФРСР 22 квітня 1969 року. Європейська Конвенція про незастосування строку давності до злочинів проти людства і воєнних злочинів, була прийнята Радою Європи у 1974 році. Конвенція про незастосування

Богдан А. Футей є старшим суддею Федерального суду претензій США і був призначений на посаду Президентом Рональдом Рейганом у травні 1987 року. Він закінчив Правничий факультет Клівленд Маршал, де отримав ступінь доктора права в 1968 році. Починаючи з 1991 року, суддя Б. Футей є активним учасником різних програм з верховенства права і демократизації в Україні. Він був радником Робочої групи з питань розробки Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року. Суддя Б. Футей є професором Українського вільного університету у Мюнхені (Німеччина) та гостьовим професором на факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Від 2015 року є консультантом Конституційної комісії України. Відзначений державною нагородою України – орденом «За заслуги» I ступеня.

строку давности до воєнних злочинів і злочинів проти людства наголошує і розширює межі кримінального переслідування за злочин геноцид, передбачений Конвенцією про геноцид, шляхом усунення будь-яких перешкод до такого переслідування, що могли б міститися у національному законодавстві. Конвенція про строк давности, проаналізована у сукупності із нормами *jus cogens* (імперативні норми міжнародного права), що передбачають заборону геноциду, дає змогу повністю скасувати той аргумент, що акти геноциду, вчинені до прийняття Конвенції про геноцид, не підлягають кримінальному переслідуванню. Заборона геноциду сьогодні носить універсальний характер в силу норм *jus cogens* (імперативна норма обов'язкового характеру), а обов'язок карати за геноцид є обов'язком *erga omnes* (по відношенню до кожного). Особи, обвинувачені у вчиненні геноциду, не можуть «достовірно стверджувати, що їхнє переслідування за порушення первинної і раніше існуючої норми міжнародного права може являти собою ретроактивне покарання». Таким чином, Конвенція про строк давности усуває будь-які можливі внутрішні законодавчі обмеження щодо переслідування осіб, звинувачених у вчиненні актів геноциду.

Конвенція про геноцид була проаналізована Міжнародним судом у Гаазі за позовом Боснії і Герцеговини проти Сербії і Чорногорії про порушення норм Конвенції про геноцид. Міжнародний суд виніс рішення 26 лютого 2007 року. Це рішення є важливим, адже воно визнає зобов'язання держави щодо запобігання геноциду, і що відповідальність держави пов'язана із зобов'язком його попереджати відповідно до статті I Конвенції про геноцид. Суд пояснив, що «відповідальність настає не просто через те, що мав місце геноцид, а скоріше через те, що держава демонстративно відмовилася вжити всіх заходів для запобігання геноциду, які були в межах її юрисдикції і які могли б сприяти запобіганню геноциду». Міжнародний суд встановив, що Сербія порушила свої зобов'язання щодо запобігання геноциду, але, незважаючи на це, Міжнародний суд не визнав відповідальність Сербії за дії тих, хто безпосередньо вчиняли акти геноциду у Сребрениці через брак доказів, що ці дії можна вважати діями держави Сербія.

У світлі еволюції визначення «геноциду» за Конвенцією про геноцид та кримінального переслідування за акти геноциду перед різноманітними міжнародними та національними судовими трибуналами, Голодомор 1932-1933 років в Україні був актом геноциду і має бути визнаний як такий.

Уперше на державному рівні Голо-

домор 1932-1933 років було визнано геноцидом Українського народу 14 травня 2003 року Постановою Верховної Ради України для вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років. 28 листопада 2006 року Законом України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» Голодомор 1932-1933 років було визнано Верховною Радою геноцидом відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Цей закон був підписаний Президентом України.

Виконавча влада дійшла такого самого висновку, коли 16 травня 2008 року Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, створена Президентом України, схвалила Висновок щодо правового визначення Голодомору по відношенню до визначення, зформульованого у Конвенції про запобігання злочину геноциду. Голова Комісії та Міністер юстиції Микола Оніщук підписав висновок 4 вересня 2008 року.

Судова влада так само застосувала визначення геноциду за Конвенцією ООН до Голодомору. 13 січня 2010 року Апеляційний суд Києва розглянув та прийняв рішення по кримінальній справі, порушеній Службою безпеки України (СБУ) відповідно до статті 1(1) Кримінально-процесуального кодексу України за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках за ознаками злочину відносно Сталіна, Молотова, Кагановича, Пастішева, Косіора, Чубаря, Хатаєвича. Завдяки відкриттю архівів СБУ, багато документів, які до того часу були не доступними, зараз є можливість встановити суб'єктивну сторону злочину відповідно до вимог Конвенції проти геноциду. Суд визнав, що масове знищення мільйонів українців голодом, організоване радянським тоталітарним режимом, насправді, було геноцидом відповідно до Конвенції 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього та Конвенції про незастосування строку давности до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року. Однак справу було закрито стосовно осіб, яких було визнано винними у злочині геноциду в зв'язку з їхньою смертю, згідно з п. 8 ч. 1 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу України. Відповідно до документів, наданих Апеляційному суду, останній підрахував приблизні втрати України до 10,063,000 українців (приблизно 4 мільйони загинуло, а 6 мільйонів не народилось) сплянованим Голодомором 1932-1933 років.

У доповіді 1953 року в Нью-Йорку з нагоди 20-ї річниці Голоду Р. Лемкін звернув увагу на чотири удари радянсько-комуністичного режиму проти ук-

раїнського народу в той час. Перший удар був скерований проти інтелігенції, мозку нації. Другий проти – українських церков, священників і духовенства. Третій удар – проти селянства – зі страшним голодом. Сталіну було важливо позбутися українського націоналізму. Четвертим ударом було переселення українського народу в інші частини Союзу, а росіян в Україну.

Як пояснює Р. Лемкін, «це не просто випадок масового вбивства. Це випадок геноциду, знищення, не лише окремих осіб, але всієї культури і нації. Навіть якби ці дії не спричиняли страждання, ми все одно змушені були б засудити їх, оскільки спільність менталітету, єдність ідей, мови і традицій, які утворюють те, що ми називаємо нацією, являють собою один із найважливіших чинників цивілізації і прогресу».

У 1988 році д-р Джеймс Мейс, директор Комісії по голоду в Україні, звітував перед Конгресом США: «Йосиф Сталін та його оточення скоїли злочин геноцид проти українського народу у 1932-1933 роках». 25 січня 2006 року Парляментська асамблея Ради Європи прийняла Резолюцію 1481, яка засуджує дії радянської влади та злочини тоталітарного комуністичного режиму як масове порушення прав людини». 23 жовтня 2008 року Європейський Парлямент також ухвалив Резолюцію з нагоди відзначення Голодомору, визнаючи його як злочин проти людства.

Крім того, під час урочистостей з нагоди 75-річчя Голодомору 1932-1933 років уряди 16 держав ухвалили резолюції, які визнають Голодомор геноцидом. Уряд України звернувся до ООН з проханням ухвалити резолюцію яка визнає голод-Голодомор геноцидом. ООН, на жаль, через різні обставини, можливо через заперечення Ради Безпеки, не призначила слухань з цього питання. Під час відзначення пам'ятної 85-ї річниці Голодомору Петро Порошенко, тодішній Президент України, виступаючи в ООН, закликав про визнання Голодомору геноцидом. 3 жовтня 2018 року Сенат США одностайно ухвалив Резолюцію, називаючи Голодомор геноцидом. Подібні резолюції ухвалив 21 штат США. Тут велика заслуга української громади, яка йде дороговказом д-ра Р. Лемкіна. Злочини проти людства, скоєні радянським комуністичним режимом, мають бути засуджені. Треба також дотримуватись міжнародних конвенцій та шанувати пам'ять убитих мільйонів українців. Тому заклик «Україна пам'ятає – світ визнає!» є влучним і залишається актуальним сьогодні.

Богдан А. ФУТЕЙ

SVOBODA, 11 листопада, 2021